

תשרי התשע"ה

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
"והוא יפדה את ישראל מכל עוונותיו"
ליום הכיפורים (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

את ספר תהילים בימינו להשיב למזמור את צורתו השירית באמצעות כתיבתו מחדש, כדרך שנכתב שיר בימינו: בשורות קצרות ובהבחנה בין בתי השיר. אולם כיוון שדבר זה לא ניתן לנו בספרי המקרא המונחים לפנינו, עלינו להפעיל את שיקול הדעת הפרשני שלנו בעבודת שחזור צורתו המקורית של השיר, ומובן שייתכנו הצעות שונות לדרך הכתיבה הנאותה לכל מזמור ומזמור.

מזמורנו כשיר

המזמור שבו אנו עוסקים כעת הוא מזמור קצר. ה"בית" במזמור תהילים הקצר הוא צירוף של שתי שורות לפחות, ובדרך כלל לא יותר מארבע-חמש, שיש להן תוכן משותף, או שהן סובבות סביב רעיון אחד. בדרך כלל היא ניכר הבית גם במילות מפתח הנושאות את רעיונו של אותו בית ואינן מצויות בבתי הסמוכים לו. מילים אלו עשויות לחזור בו יותר מפעם אחת. מובן מאליו כי אין אנו עוסקים במדע מדויק, וייתכנו ספקות ומחלוקות בהפעלת ההגדרה הזו של הבית במזמור, אולם היישום שנעשה לכך במזמורנו, על פי הצעתו של הרב סמט, יגלה כי לעתים הדברים הם פשוטים ואינם מעוררים קשיים מיוחדים.

להלן נרשום את מזמורנו כשהוא מחולק לשורות קצרות ולארבעה בתים, ולאחר מכן יבואו ההנמקות הבסיסיות לחלוקה זו.

1. מזמור ק"ל

(א) שיר המעלות

- א. ממעמקים קראתיך ה'.
 (ב) א-דני שמעה בקולי
 תהינה אזניך קשבות לקול תחנוני.
 ב. (ג) אם עונות תשמר י-ה
 א-דני מי יעמד.
 (ד) כי עמך הסליחה

מזמור ק"ל, "שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה'", קשור על פי המנהג בימי הסליחות והרחמים הללו: בני עדות המזרח מסיימים בו את אמירת הסליחות בימי אלול ובעשרת ימי תשובה, ועל פי המנהג הרווח אומרים אותו לאחר ברכת ישתבח בעשרת ימי תשובה, החל מראש השנה ועד ליום הכיפורים. נראה כי העילה לאמירתו של פרק זה בימי הסליחות והרחמים מצויה בשלושה פסוקים מתוך מזמורנו: פסוקים ג-ד: "אם עונות תשמר י-ה, א-דני מי יעמד. כי עמך הסליחה למען תנא". ופסוק ח: "והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו". בשיעור השבוע ננסה ללמוד את המזמור, להבין את כוונתו, ולעמוד על השתלשלות רעיונותיו עד לכדי אמירה שלמה אחת. לאחר שנעמוד על משמעות המזמור, נשאל האם משמעות המזמור השלם (ולא רק של פסוקים בודדים מתוכו), מתאימה לתוכנם ולחוויתם של ימי הסליחות והרחמים.

שחזור צורתם השירית של מזמורי תהילים

המזמור בספר תהילים הוא שיר. צורת כתיבתם של דברי שירה שונה מזו של דברי פרוזה. דבר זה בא לידי ביטוי בשורות שבתורה – שירת הים ושירת האזינו – והן נכתבות בשורות קצרות המבליטות את אופיין השירי. לגבי שאר דברי השיר שבמקרא לא קבעה המסורה שיש לכתוב אותם כראוי לדברי שירה, ועל כן הם נכתבים כשם שנכתבים במקרא דברי פרוזה, ללא התייחסות למבנה השירי המיוחד, וכך הם גם נדפסים ברוב התנ"כים שבידינו.

אבל מסביר הרב אלחנן סמט, שצורת הכתיבה של שיר אינה דבר חיצוני למהותו, אלא היא חלק חשוב ביותר מן הדרך שבה מגיע השיר לתודעתו של הקורא. יש להניח שכשנאמרו מזמורי תהילים בשירה ובזמרה, נשמרה צורתם השירית בדרך אמירתם: כל שורה קצרה של המזמור נאמרת בפני עצמה, והקפידו לשמור על הפסקה בין בית לבית, כך שחלוקת המזמור לבתים התבלטה באמצעות אותן הפסקות. לדעת הרב סמט, על הלומד

אף בבית השלישי מופיעים שם הוי"ה בראשונה ואחריו שם אדנות כבבית א, אלא שהפעם המקומות של הופעתם שונים במקצת וגם תפקידם שונה: אין הם משמשים עוד כמילות פנייה כפי ששימשו שמות ה' בשני הבתים הראשונים.

בבית הרביעי מופיע שם הוי"ה בסוף השורה הראשונה (כמו בבתי א-ב) ופעם נוספת מופיע שם זה עצמו בשורה השנייה. **חתימת המזמור** בפסוק ח נבדלת מכל ארבעת הבתים: אין בה שם משמותיו של ה', והכינוי הרומז "הוא" מהווה תחליף לכך.

(כמו כן, אמנם בין הבתים ניכר הבדל במספר השורות – שלוש שורות בבתי א ו-ד, וארבע שורות בשני הבתים האחרים. אולם ספירת המילים מעלה שוויון כמעט גמור בין ארבעת הבתים: 11 מילים בבתי א ו-ד, ו-12 מילים בבתי ב-ג.)

שתי מחציותיו של מזמורנו

עתה, כשהמזמור כתוב לפנינו כראוי לדבר שירה, נשאל האם מסתמן במזמורנו מבנה כללי שעל פיו מסודרים ארבעת בתיו? הרב סמט כדרכו טוען שלהבחין גם במזמורנו כי הוא נחלק לשתי מחציות שוות.

הדבר המסמן בדרך כלל את המעבר ממחצית למחצית הוא הופעתו של שינוי משמעותי ביחידה הספרותית הנידונה. כשמדובר בסיפור, זהו לרוב מפנה בולט במהלך העלילה, אולם במזמורי תהילים, מטבע הדברים, קשה יותר לזהות את התפנית הזו, משום שאין מדובר בהתרחשות חיצונית כמו בעלילת סיפור, אלא בעולמו הפנימי של המשורר.

ונשאלת השאלה: האם ניתן להצביע על תפנית משמעותית במהלכו של מזמורנו? כיוון שלאורך מזמורנו כולו נידון היחס בין האדם לה', יש לחפש את התפנית במישור זה.

לדעת הרב סמט, תפנית כזו אכן קיימת: בשני הבתים הראשונים של מזמורנו פונה המתפלל אל ה' כנוכח: "קְרָאתִיךָ", "שְׁמָעָה", "אֶזְנֶיךָ", "תִּשְׁמָר", "עֲמֹד", "תִּתְנָא". אולם בראשיתו של בית ג מתחולל שינוי ברור, כשהמתפלל עובר לדבר **על** ה' כנסתר: "קוֹיִתִי הִי" (ולא: קוֹיִתִיךָ הִי), וכך נמשך הדבר לכל אורך המחצית השנייה: "ולדברוי"; "נפשי להי" (ולא: נפשי לך ה'); "יחל ישראל אל ה'"; "עם ה' החסד והרבה עמו פדות".

ואם כן נשאלת השאלה, מה פשר המעבר הזה מנוכח לנסתר ביחס לה', מעבר היוצר את ההבחנה בין שתי מחציותיו של מזמורנו?

'החתימה' במזמורנו

אפשר לשים לב בקלות לדמיון בין פסוק החתימה שבמזמורנו "וְהוּא יַפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנֹתָיו", לשני

לְמַעַן תִּתְנָא.

ג.ה) קוֹיִתִי ה' קוֹתָה נְפָשִׁי

וְלִדְבָרוֹ הוֹחֵלְתִי.

ו) נְפָשִׁי לֹא-דָנִי

מִשְׁמָרִים לְבַקֵּר שְׁמָרִים לְבַקֵּר.

ד.ז) יִחַל יִשְׂרָאֵל אֵל ה'

כִּי עִם ה' הַחֶסֶד

וְהַרְבֵּה עִמּוֹ פְדוּת.

ח) וְהוּא יַפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנֹתָיו.

מזמורנו בנוי מארבעה בתים שבכל אחד מהם בין שלוש לארבע שורות, ומפסוק חתימה.

בית א – המתפלל מתחנן אל ה' שישמע את קריאתו "מִמְעַמְקִים".

המילים המאפיינות בית זה הן: 'קריאה', 'קולי' (פעמיים), וכנגדן 'שמיעה' ו'קשב'.

בית ב – ה' סולח לעוונות האדם.

בית זה בנוי על הניגוד בין שמירת עוונות ותוצאותיה לבין הסליחה ותוצאותיה (ניגוד שאינו קיים במציאות, שהרי "אם עוונות תִּשְׁמָר – ה... כִּי [במשמעות: אכן] עֲמֹד הַסְּלִיחָה"). המילים החשובות בבית זה הן הצמד הניגודי 'עוונות – סליחה'.

בית ג – המתפלל מייחל לה' ולדברו.

המילים המאפיינות בית זה הן: פעלים הנגזרים מהשורשים הנרדפים קו"ה (פעמיים) ויח"ל, השם 'נפשי' (פעמיים) והצירוף 'שומרים לבקר' החוזר פעמיים.

בית ד – פנייה לישראל שייחל לה' ונימוקה.

השורה הראשונה של בית זה מהווה הרחבה של הבית הקודם: שם העיד המתפלל על ייחולו שלו לדבר ה', ואילו כאן הוא פונה לישראל בלשון ציווי שייחל אף הוא לה'. המילים החשובות בבית זה מצויות בהנמקת הציווי, והן 'חסד' ו'פדות'. הן מצויות בשתי שורות מקבילות זו לזו, והקבלתן כוללת אף את הביטוי המיוחד "עם" ה': "עִם ה' הַחֶסֶד... עִמּוֹ פְדוּת" (בבית ב מצאנו צירוף דומה "עֲמֹד הַסְּלִיחָה").

ננסה להצדיק את החלוקה של המזמור לארבעת הבתים הללו משיקולים נוספים מעבר לשיקולי התוכן והסגנון שנקטנו בהם עד עתה?

ראשית, בולט לעין כי בכל בית נזכרים שמותיו של ה' פעמיים, וקיים בעניין זה דמיון בין הבתים:

בבית א מופיע שם הוי"ה בסוף השורה הראשונה ושם אדנות בראש השורה השנייה;

כך הדבר אף בבית ב, אלא ששם הוי"ה מתקצר בו ל"י-ה".

3. יחזקאל כ"ז, לד

**עַת נִשְׁבֶּרֶת (- צור) מִיָּמִים בְּמַעֲמָקֵי מַיִם
מֵעַרְבֹד וְכָל קִהְלֹךְ בְּתוֹכָךְ נָפְלוּ.**

4. תהילים ס"ט, ב-ג, טו

הוֹשִׁיעֵנִי אֱ-לֹהִים, כִּי בָאוּ מַיִם עַד נַפְשִׁי.

טְבַעְתִּי בֵּין מְצוּלָה וְאִין מַעְמָד

בְּאֵתִי בְּמַעֲמָקֵי מַיִם וְשִׁבְלַת שְׁטָפְתִּנִּי.

הַצִּילֵנִי מִטֵּיט וְאֵל אֶטְבָּעָה

אֲנַצֵּלָה מִשְׁנָאִי וּמִמַּעֲמָקֵי מַיִם.

בשני המקומות הראשונים, בישעיהו וביחזקאל, 'מעמקי ים' או 'מעמקי מים' הם כפשוטם, אולם בתהילים ס"ט 'מעמקי מים' הם מטפורה למצבו של המתפלל המוקף באויבים רבים והחש שלולי עזרת ה' המהירה יציפו אותו המים המטפוריים, אשר כבר 'באו עד נפש', והוא יטבע בהם.

אין זה בלתי סביר אפוא להניח, שגם במזמורנו משמשת המילה 'מעמקים' במשמעות מעמקי מים, והיא משמשת כמטפורה למצוקתו החמורה של המתפלל החש כעומד לשקוע במים, ועל כן בעברו עזרת ה' היא חיונית ודחופה. כל האֵימה במצבו של האדם הנתון במי שיטפון ההולכים וגבהים ושקיומו עומד על סף החדלון, מובעת במטפורה 'מעמקים'. ומכאן הדחיפות הנואשת בקריאתו המפצירה של המתפלל: **"שְׁמָעָה בְּקוֹלִי, תְּהִינָה אֲזַנְיָךְ קְשֻׁבוֹת לְקוֹל תְּחִנָּנִי"**.

משמעות הצירוף "שְׁמָעָה בְּקוֹלִי": בכל המקרא משמעותו של הצירוף 'לשמע בקול' היא לציית, לעשות כרצון הדובר. אולם במזמורנו אין ניתן לפרש כך. המתפלל לא ביקש עדיין דבר מסוים שביחס אליו הוא מבקש את היענותו של ה' בפועל. ברור שבקשתו מה' היא אך שיאזין לקריאתו הנואשת, ולא יעלים אזניו ממנה. דבר זה עולה גם מהתקבולת:

שְׁמָעָה בְּקוֹלִי

תְּהִינָה אֲזַנְיָךְ קְשֻׁבוֹת לְקוֹל תְּחִנָּנִי

ונשאלת השאלה: מדוע אפוא הוסיף המתפלל בי"ת לפני התיבה 'קולי'? מדוע לא יאמר 'שמעה קולי' או 'שמעה לקולי' כמו באיבר המקביל?

ומציע הרב סמט להסביר, שנראה שכוונה מיוחדת יש בצירוף זה במקומו: ישנם מצבים שבהם אין די בשמיעת **תוכן** דבריו של הצועק, אלא יש צורך להאזין 'לימנגינה', לאותו ביטוי שאיננו מילולי, אלא הוא מובע בקול עצמו.

הנתון במעמקי מים וחש שחיו אוזלים, אין לבו פנוי להרבות מלל, והוא מבקש מה' שישמע בקריאתו את הטון, את הצליל המביע דחיפות וחוסר אונים.

לאחר כל הדברים הללו עומדת לפנינו שאלה עקרונית ביחס לבית א: מהו הדבר שגורם למתפלל לחוש עצמו

פסוקי החתימה הקודמים שצינו. אבל נשאלת השאלה, מה מידת שייכותו למזמור שלפניו?

וטוען הרב סמט, ששייכותו של פסוק החתימה לגופו של מזמורנו אמיצה ביותר: כמעט כל תיבותיו הן תיבות שכבר הופיעו במזמור, בעיקר בבית ד:

"וְהוֹא" – כינוי רומז לה' שנוצר פעמיים בבית ד.

"יִפְדָּה" – "וְהִרְבָּה עֲמוֹ פְדוֹת"

"אֶת יִשְׂרָאֵל" – "יִחַל יִשְׂרָאֵל"

"מִפְלַעֲוֹנְתֵינוּ" – "אִם עֲוֹנוֹת"

אבל אם כן, מדוע לא נכליל פסוק זה בבית ד, שאליו הוא נראה שייך?

מסביר הרב סמט ששני הבדלים משמעותיים ניכרים בין פסוק החתימה לבין מה שלפניו:

ראשית, בעוד שבבית ד הפנייה לישראל היא בציווי אל נוכח "יִחַל יִשְׂרָאֵל", הרי שבפסוק ח מדובר על ישראל כנסתר – "מִפְלַעֲוֹנְתֵינוּ" (במקום 'והוא יפדך', ישראל, מכל עוונותיך!).

שנית, זמנו של פסוק ח הוא עתיד, "וְהוֹא יִפְדָּה", ובכך הוא שונה מכל המזמור כולו, שבו המתפלל מתאר את מצבו עתה, בשעה שהוא נושא את תפילתו.¹

לאור זאת, טוען הרב סמט, שפסוק החתימה של המזמור אינו משתתף במבנה הברור כל כך של ארבעת בתי המזמור. אך מאידך ברור שחתימה זו אינה חיצונית למזמור, אלא היא אבר מאבריו, ויש לה תפקיד בהשלמת רעיונו של המזמור.

את הסעיפים הבאים נקדיש לביאור חלקיו השונים של המזמור בדרך שתבהיר את הקשר בין הבתים ואת התקדמות רעיונו של המזמור מבית לבית וממחצית למחצית.

הבית הראשון

"מִמַּעֲמָקִים קְרָאתִיךָ ה'" – אין ספק שהצורה הנדירה "מעמקים" כוונתה 'מקום עמוק', אולם האם יש משמעות ייחודית לצורה זו?

בדיקה בקונקורדנציה מגלה שמילה זו בהטיות שונות מופיעה בעוד שלושה מקומות במקרא, ולא עוד:

2. ישעיהו נ"א, י

הָלוֹא אַתָּה הִיא (זרוע ה') הַמְחַרְבֶּת יָם, מִי תְהוֹם

רְבָה

הַשְּׁמָה מַעֲמָקֵי יָם דָּרָךְ לְעֵבֶר גְּאוּלִים.

1 לעתים קרובות בשירה המקראית הזמנים צריכים להתבאר על פי ההקשר שבו הם מופיעים: "מעמקים קראתיך" אין משמעו בעבר, אלא 'הריני קורא אותך עכשיו' דבר זה מתחייב מלשון הציווי והעתיד שבהמשך 'שמעה', 'תהינה'. כיוצא בכך בפסוק ה: "קוית", "הוחלת" אין כוונתם בעבר, אלא בשעה זו. אולם זמן העתיד בפסוק ת, אכן כוונתו לעתיד, הנסתר בינתיים מן העין.

דבריו נאמרים על כלל בני האדם, כאמת כללית. ואמת זו מקלה את המצוקה ה**אישית** שהובעה בבית א.

בשתי השורות האחרונות בבית ב' מתבהר האופק: "כי (-) אכן) עִמָּךְ הִסְלִיחָה", ואינך שומר את עוונות האדם, ואם כן ודאי שקריאתי ממעמקים נשמעה באזניך, ויש תקוה להיחלץ מן המעמקים הללו באמצעות הסליחה, שהיא מידה ממידותיך. נדמה כי סכנת הטביעה חלפה, ויש לרגל מקום עמידה.

נעמיד את שני חלקי המנוגדים של בית ב זה לעומת זה:

אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמֹר יְ-הוָה אֶ-דְּנִי, מִי יַעֲמֵד
כִּי עִמָּךְ הִסְלִיחָה לְמַעַן תִּגְרָא.

הניגוד בין שמירת העוונות לבין הסליחה מובן ובולט לעין. אולם האם ישנו ניגוד גם בין ה**תוצאות** ביחס לאדם של שתי האפשרויות שנידונו ביחס לה? "תִּגְרָא" הוא פועל מבנין יר"א, ומשמעו: 'תהא יראוי', דהיינו: בריותיך ייראו ממך.

ראשית, יש להסביר את ההגיון שבאמירה: וכי סליחתו של ה' לחטאי האדם תביא ליראת ה'? ושמה איפכא מסתברא? כי יש חשש שאפשרות הסליחה תביא את האדם לתוצאות שאינן ראויות, ועל כן: "האומר אחטא ואשוב, אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה" (משנה יומא פ"ח, מ"ט). אולם האדם השב בתשובה אמיתית והמצפה לסליחתו של ה' – אצלו ודאי תתרבה יראת ה' כאשר יזכה בסליחה המיוחלת, שהרי תשובת אמת מעלה את האדם לקרבת ה' וליראתו יותר ממה שהיה בטרם חטא.

ואם כך, מהו הניגוד בין "מִי יַעֲמֵד" לבין "לְמַעַן תִּגְרָא"? ניגוד זה הוא הניגוד בין מוות לבין חיים של קרבת ה' ויראתו. 'מי יעמוד' פירושו 'מי יתקיים'. שמירת עוונותיו של האדם תביא לאבדנו. הסליחה לעומת זאת, לא זו בלבד שתאפשר לו לעמוד-להתקיים, אלא תעניק לחייו תוכן של יראת ה'.

רעיון זה, שהמוות הוא ניגודם של חיים של קרבת ה', וה' חפץ אפוא בחיים ולא במוות, מובע בכמה מקומות בספר תהילים, לדוגמאף

6. תהילים ל י:

מִה בָּצַע בְּדָמַי בְּרָדְתִּי אֶל שָׁחַת
הַיּוֹדֵךְ עֶפְרָ? הַיְגִיד אֲמַתְךָ?

לסיכום, המצוקה הגדולה שבה היה נתון המתפלל בבית א נתמתקה במידת מה כאשר נתן לבו – בבית ב – לאמת הידועה 'כי עם ה' הסליחה'. עתה ודאי לו כי אכן שמע ה' בקולו והאזין לתחנוניו.

הבית השלישי

שאלנו לעיל: מדוע בבית השלישי עובר המתפלל לפתע לדבר **על** ה' בנסתר? וכיצד ממשיך בית ג את האמור בבתי א-ב?

במעמקי מים, קרוב לטביעה, ולפנות אל ה' פנייה כל כך נואשת?

וטוען הרב סמט, שנראה שהתשובה על כך נמצאת בבית השני של מזמורנו.

הבית השני

"אם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמֹר יְ-הוָה" – את הפועל "תִּשְׁמֹר" אפשר לפרש במשמעות 'תזכור', אולם אפשר לפרש על פי המשמעות הרגילה: 'תשמור על קיומם של העוונות, ולא תאפשר את מחיקתם'.

"אֶ-דְּנִי, מִי יַעֲמֵד" – 'יעמוד' בא כאן במשמעות 'יתקיים', אולם אפשר שהכוונה כאן היא 'יעמוד על רגליו', ויש לפנינו המשך של המטפורה של הטביעה במעמקי מים: אבדנו של הטובע במים רבים מתחיל ברגע שאין עוד קרקע תחת רגליו. חיזוק לקשר זה בין 'אי עמידה' לבין שקיעה ב'מעמקי מים' ניתן למצוא

5. בתהילים ס"ט, ג:

טְבַעְתִּי בֵּין מְצוּלָה וְאִין מַעֲמָד

בְּאֵתִי בְּמַעְמָקֵי מַיִם וְשִׁבְלַת שְׁטָפְתָנִי.

בין כך ובין כך, מלמדנו בית זה כי 'המעמקים' שבהם נתון המתפלל, ושמהם הוא קורא לה' הם מטפורה לעוונותיו. הוא חש עצמו שוקע בתוכם, וכמעט שהוא מאבד את אפשרות קיומו בגללם. וקריאתו הנואשת אל ה' היא שיציל אותו מהם באמצעות סליחה, שהרי "עִמָּךְ הִסְלִיחָה".

אין המתפלל אומר 'כי אתה תסלח' (בהקבלה ניגודית ליתשמור עוונותי), אלא "כִּי עִמָּךְ הִסְלִיחָה". הסליחה אינה מתוארת כאן כפעולה של ה', אלא כמהות עצמאית המצויה 'עמו' – כמידה ממידותיו. תיאור זה של הסליחה נועד לבטא את הביטחון בסליחת ה': כפעולה, אפשר שהסליחה תיעשה ואפשר שלא; כמידה ממידותיו של ה' – ודאי היא קיימת.

ומסביר הרב סמט שבית ב' בנוי על ניגוד בין שתי שורות הראשונות לשתיים האחרונות. בשתיים הראשונות עדיין אנו שומעים את המצוקה והדחיפות של הקריאה הנואשת של בית א: "מִי יַעֲמֵד?" (וכבר הצענו לראות במילים אלו את המשך המטפורה של 'מעמקים'). שורות אלה גם מבארות למפרע ממה נובעת מצוקת המתפלל המצוי במעמקים – מעוונותיו.

אבל, כבר בשתי השורות הללו נרמזת הקלה במצבו של המתפלל: בית ב פותח במילת התנאי "אם", ובכך נרמז שאין הדבר כן – אין ה' שומר את עוונות האדם. ועוד: האפשרות של שמירת עוונותיו של האדם ואי יכולתו לעמוד בשל כך, אינה מובעת בלשון המתפלל בגוף ראשון. אין הוא אומר 'אם עוונותי תשמור, לא אעמוד'.

כדי להדגים את גודל ציפייתו, בכך שהיא גדולה הרבה יותר מציפייתם של הללו לסיום עבודתם עם בוא הבוקר. האדם הרגיל עובד בשעות היום דווקא, **בכל** שעות האור: "יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב" (תהילים ק"ד, כג). ועל כן ציפייתו היא דווקא לבוא הערב, שבו ימצא מנוחה מעבודתו, ואם הוא שכיר יום יקבל אז את שכרו (דברים כ"ד, טו). כלומר, ציפייתו של העובד בשעות היום לבוא הערב – ציפייה שגרתית היא, ואין היא דומה כלל לציפייתו של שומר הלילה לבוא הבוקר. שומר הלילה ממלא את חובת עבודתו בשעה שהחשיכה מקיפה אותו ומשרה עליו חוסר ביטחון, והאחריות המוטלת על כתפיו רבה. השמירה בלילה נעשית בשעות העייפות של האדם והיא מלווה במתח ובפחדים ובציפייה דרוכה לזריחת השמש אשר תשליט אור יום, תשרה ביטחון, ותגאל את השומר מתפקידו הקשה.

ומסביר הרב סמט, שמההשוואה שמשווה משורר מזמורנו את תקוותו להופעת ה' לציפייתם של שומרי הלילה לבוא הבוקר יש ללמוד אפוא כמה דברים:

- בעת ציפייתו לה' הוא נתון בקושי נפשי ובחוסר ביטחון כאותם שומרי לילה.
  - היות ה' בבחינת 'נסתר' בעבורו, מותירה אותו ב'חשיכה'.
  - ציפייתו לה' מלווה במתח רב ובספירת הרגעים עד סיומה.
  - הופעת ה' ודברו הם בבחינת זריחת השמש לאחר לילה חשוך.
  - המתפלל מאמין כי הופעת ה' ודאית כוודאות זריחתה של השמש לאחר הלילה.
- את כל העושר הזה של חיוניים על תקוותו לה' וייחולו להופעת דברו אין המשורר אומר במפורש, אלא משתמש בדימוי בן ארבע מילים שהן בעצם רק שתיים: "משמרים לבקר שמרים לבקר". מ"ם היתרון הבאה בראש הדימוי כוללת את כל מה שאמרנו על שומרי הלילה אך בעצמה רבה יותר אצל המקוה אל ה'.
- לסיכום, בשנים עשרה מילים מבטא הבית השלישי הזה את הציפייה להופעת ה', אולי בצורה הנמרצת ביותר במקרא.

הבית הרביעי

אם בבית הקודם דימה המשורר את תקוותו ואת ייחולו לה' לציפייתו של שומר הלילה לבוא הבוקר, ובכך נרמז לנו כי קיימת מידה של מצוקה וייסורים בתקוותו זו, הרי שבבית הרביעי נעלם כל צל וכל רמז לחשיכה ולסבל. כאן הייחול לה' מלווה בתודעה "כי עם ה' החסד והרחמים עמו פדות", ואם כן היענותו **החיובית** לייחול האדם וודאית.

כדי לענות על שאלות אלו, עלינו לברר למה מקווה ומייחל המתפלל בבית זה.

"קויתי ה'" פירושו 'קויתי לה'" כמו בהמשך בית זה "נפשי לא-דני". אולם חסרון הלמ"ד מבטא שהתקוה היא לה' עצמו – להופעתו. "נפשי לא-דני" פירושו נפשי מקוה ומייחלת לו, ופירוש זה מתחייב מן האמור בשתי השורות הקודמות, ובעיקר מן השורה הראשונה, שבה אמר המתפלל "קויתה נפשי".

בשורה השנייה אומר המתפלל "וְלִדְבַר הוֹחֲלֵתִי", ובכך, מה הוא 'דבר' זה? נדמה שבהתחשב במה שנאמר בבתיים הקודמים נראה שהתשובה ברורה: דברו המיוחל של ה' הוא 'סלחתי'! אולם אין המתפלל מסתפק בדברו של ה' שיגיע אליו בעקיפין, אלא הוא חפץ בהופעת ה' עצמו באופן חייו ובדברו הגואל והישר: 'סלחתי'.

לאור זאת מסביר הרב סמט, מדוע מדבר המתפלל על ה' כנסתר. דבר זה הרי מתחייב מעיקר תוכנו של בית זה – אצל אדם המצוי בציפייה מתוחה להופעת ה' ולשמיעת דברו, ה' הוא בחזקת 'נסתר'! המשך הדיבור אל ה' כנוכח, כמו בבתיים הקודמים, היה סותר את תוכנו של בית זה מיניה וביה!

עתה אנו מגיעים לכפילות המצריכה הסבר "משמרים לבקר שמרים לבקר". מבין כל הפירושים שהוצעו למילים אלו, מציע הרב סמט את הסברו של פרופ' י' בלאו שאותה מביא:

7. עמוס חכם בפירוש 'דעת מקרא' למזמורנו (עמ' תפ, הערה 7):

לדעת י' בלאו 'שמרים' הראשון – שם עצם,

והשני – פועל, ופירוש הכתוב:

תקוות נפשי לה' חזקה מתקוותם של השומרים (- שומרי העיר) לבקר (- עד הבוקר),

אשר הם שומרים (- מצפים) לבקר (- לבוא הבוקר).

המ"ם שבצירוף "משמרים לבקר" היא אפוא מ"ם היתרון: נפשי מצפה לה' יותר ממה ששמרים לבקר – כלומר, יותר ממה ששומרי הלילה השומרים עד לבוקר – שמרים – כלומר, מצפים – לבקר. את פירוש הפועל שמ"ר בצירוף השני במשמעות לצפות ולחכות אנו מוצאים בפירושו של רש"י לפסוק בבראשית ל"ז, יא "ואביו שמר את הדבר" – "היה ממתין ומצפה מתי יבא, וכן (ישעיהו כ"ו, ב) 'שומר אמונים', וכן (איוב י"ד, טז) 'לא תשמר על חטאתי' – לא תמתין".

ומסביר הרב סמט את בחירתו של המשורר דווקא באנשים העוסקים במקצוע הנדיר של שמירת הלילה,²

² שומרי לילה זכרו במקרא בכמה מקומות. בישיבה כ"א, יא: "שמר מה מלילה", ושם ס"ב, ו: "שמרים כל היום וכל הלילה", ובשיר השירים ג, ג: "מצאוני השמרים הסבבים בעיר", והדבר היה לאחר שקמה הרעיה ממשכבה בלילות (שם, א), ובדומה לכך שם ה', ז. בהשאלה נאמר על ה' במזמור קכ"א, ד: "הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל".

לו? ... לא כן וידויה של כנסת ישראל... וידוי זה נאמר מתוך בטחון ואפילו מתוך שמחה, שכן הוא נאמר לפני בן הברית הנאמן, לפני האוהב הגדול.

חתימת המזמור

חשוב מאוד לשים לב לכך שהציפייה הנמרצת להופעת ה' ולדברו הגואל אינה נענית בגוף המזמור, אלא נותרת פתוחה. אין זאת אומרת שהיענות ה' אינה וודאית! לאחר בית ד היא אמנם וודאית, אך בכל זאת אין היא מתוארת בגוף המזמור.

ומסביר הרב סמט, שדבר זה אינו חסרון במזמור, אלא הוא מעיקר כוונתו.

היו תקופות בתולדות ישראל שבהן הייחול לדברו של ה' האומר 'סלחתי' נענה בנבואה מפורשת "סלחתי כדברך". היו תקופות אחרות, שבהן כבר פסקה הנבואה, ולשון של זהורית שימשה בתפקיד זה של ביטוי היענותו של ה' לישראל, ביטוי דומם ועקיף, ובכל זאת גילוי יחס ישיר של ה' לישראל. אולם ברוב התקופות לא נהנה אדם מישראל ולא נהנה עם ישראל כולו, לא מנבואה בהירה ולא מעדותה של לשון של זהורית. אף בתקופות אלו לא נתעמעמו תקוותו של הפרט וייחולו של הכלל להופעת ה' ולשמיעת דברו, ויחד עמם שכנה הוודאות בהיענותו החיובית של ה' לייחולם של ישראל ושל כל פרט בתוכם; ובכל זאת, להיענות מפורשת וגלויה, לזאת לא זכינו. מזמורנו נותן ביטוי אפוא גם לחווייתם של דורות אחרונים אלו.

ומסביר הרב סמט, שחתימת המזמור בפסוק ח נועדה להמתיק במעט את תחושת החסרון הקיימת בגוף המזמור במה שנוגע לתיאור היענותו של ה'. כביכול, קשה להשלים עם קריאתו של המשורר לישראל בבית ד הנותרת תלויה באוויר. והקורא שואל עצמו: ובכן, האם גילה ה' חסדו ישראל! האם הוא פדה אותם מעוונותיהם?

לו היה מופיע בית נוסף במזמור, ובו היה תיאור היענות ה' כדבר המתרחש בשעת אמירת המזמור, הייתה נפגעת הכוונה המיוחדת של מזמורנו שתוארה לעיל. חתימת המזמור היא מעין פשרה: היענות ה' בפועל אינה מתוארת, אולם היא מובטחת בעתיד: "והוא יפדה את יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנוֹתָיו".

התרחקות זו בחתימה מגופו של המזמור מבחינת זמנה של הפדייה שיפדה ה' את ישראל, היא גם התרחקות מגופו של הדובר במזמור: שוב אין זה הדובר שדבריו נשמעו לכל אורך המזמור, שהרי דובר זה פנה לישראל כנוכחים "יִחַל יִשְׂרָאֵל", ואילו החזרה כאן על השם 'ישראל' מראה שמדובר עליהם בגוף שלישי.

בחתימת המזמור הדובר הוא מעין קריין, שתפקידו הוא להשלים את מה שלא אמר המתפלל וגם לא יכול היה

החסד שהוא "עם" ה' הוא כמובן חסד הסליחה ("כִּי עֲמַךְ הַסְּלִיחָה") והפדות היא הפדייה מן העוונות, כפי שנאמר בחתימת המזמור "והוא יפדה... מפל עֲוֹנוֹתָיו".

הציווי על ישראל בראש הבית הרביעי "יִחַל יִשְׂרָאֵל אֶל ה'!" מפתיע: הרי שלושת בתיו הראשונים של מזמורנו חתומים בחותמה של האישינות הפרטית העומדת אל מול ה' והמייחלת לו. מה ראה אפוא המשורר לשנות את האווירה האינטימית הזאת בפנייה אל ישראל? ובכלל, 'ישראל' – מי הזכיר את שמו עד עתה?

תופעה דומה במקצת מצאנו כבר במחצית הראשונה של המזמור, במעבר מבית א לבית ב: בית א חתום בחותם החוויה האישית האינטימית, ואילו בבית ב נסוג ה'אני' של הדובר, ואין הוא מזכיר עוד את עצמו בגוף ראשון. דבר זה נובע מכך שהמתפלל מעלה על דעתו אמת כללית, שאינה נוגעת רק לו, אלא ליחסו של ה' אל כלל בני האדם, שהוא – המתפלל – כלול בתוכם. אמת כללית זו ממתיקה את מצוקתו שהובעה בבית הראשון.

בבית ג' שרוי המתפלל בתקוה נמרצת להופעת ה' ובייחול לדברו. האם הופעת ה' וודאית? האם ישמע המתפלל את דבר ה' 'סלחתי! המתפלל מאמין שכך הדבר, אך נדמה שאין בכך וודאות; ועל כן רמזי המצוקה והסבל שבבית זה.

לעומת זאת, בבית ד' נותן המתפלל אל לבו שדינו שלו כפרט אינו כדינם של ישראל בכללם. ביחס אליהם – אין ספק בהיענותו החיובית של ה' אשר יעניק להם את חסד הסליחה ואת הפדות מן העוונות. ומכאן הפנייה אל ישראל בראש הבית: "יִחַל... אֶל ה'", כפי שאני מייחל לו, אולם ייחולך שלך ישראל, וודאי שיענה בחיוב, כיוון שביחסו אליך – "עם ה' תִּחְסַד וְתִרְצֶה עִמּוֹ פְּדוֹת". מעתה כלול המתפלל הפרטי בישראל כולו, וייחולו שלו מצטרף לייחולם שלהם. ממילא הביטחון ביחס להיענות ה' אליהם כוללת גם אותו עצמו. ומכאן שינוי האווירה בבית זה ביחס לקודמו.

אחת מדרשות התשובה של הגרי"ד סולוביצ'יק ז"ל, בין היחיד והציבור, עוסקת בדיוק בכך: בהבדל בין היחיד לבין הציבור בכפרת עוונות ובהיענותו החיובית של ה' לאדם הבא לפניו. נביא שורות אחדות מדרשה מורכבת ומופלאה זו ('על התשובה', עמ' 67-98, הציטוט לקוח מעמ' 91. בקטע שלפני כן (החל מעמ' 87) מראה הגרי"ד כי סדר התפילה שלנו ביום הכיפורים כולל שני וידויים שונים מאוד באופיים: זה הנאמר על ידי היחיד בלחש, וזה הנאמר על ידי הציבור בחזרת הש"צ):

8. 'על התשובה', עמ' 67-98, הציטוט לקוח מעמ' 91.

בקטע שלפני כן (החל מעמ' 87)

זהו ההבדל העצום בין וידוי היחיד לבין וידוי הציבור... היחיד מתוודה מתוך מצב של חוסר בטחון, של דכאון ויאוש של לאחר החטא. וכי איזו ערבות יש לו שיכופר

ההבדל העקרוני בין בית א לבית ג שעמדנו עליו מבחינת כיוון הקשר הוא גם זה שגורם לכך שבבית א הפנייה הנואשת אל ה' היא כאל נוכח. דבר זה אופייני למתפלל הנתון במצוקה גדולה ובתחושה של הסתר פנים. אולם בבית ג המתאר את הציפייה המתוחה להופעת ה' ולשמיעת דברו, על כרחנו ה' הופך להיות נסתר, והמתפלל אינו יכול עוד לפנות אליו, אלא לְדַבֵּר עִלְיוֹ ועל התקוה להופעתו.³

בתיים ב' ו-ד'

ההקבלה בין שני בתיים אלו היא גם עניינית וגם סגנונית. הצירוף יוצא הדופן "כִּי עָמַד הַסְּלִיחָה" בבית ב, חוזר פעמיים בבית ד במילים דומות: "כִּי עָם ה' הַחֲסֵד וְהַרְפָּה עִמּוֹ פְּדוּת". הקבלה זו מלמדת מהו טיב החסד שאליו מייחל המתפלל וישראל עמו: החסד הוא חסד הסליחה, והפדות היא הפדייה מן העוונות (כפי שמראה פסוק ח). ואף על פי כן ישנה התקדמות בבית ד ביחס לבית ב: המטען של המילים 'חסד' ו'פדות' חיובי יותר, והמשמעות של מילים אלו רחבה יותר ממה שניתן ליחס למילה 'סליחה'.

הקבלה נוספת ונסתרת בין שני הבתים הללו היא בכך שבשניהם 'נעלם' דיבורו של המתפלל על עצמו בגוף ראשון, דיבור המאפיין את בתיים א ו-ג. אף על פי כן, הקול הנשמע בהם הוא כמובן קולו של המתפלל עצמו. דבר זה אתה למד מפנייתו של הדובר בבתיים אלו אל נוכח העומד מולו: בבית ב – אל ה', ואילו בבית ד – אל ישראל.

ונראה שיניגתו של המתפלל בשני בתיים אלו מלדבר על עצמו, נובעת מסיבות דומות: תפקידם של שני הבתים הללו הוא להרגיע את המצוקה שבה נתון המתפלל בבתיים שלפניהם. בשני הבתים הללו יוצא המתפלל מתוך עצמו, מתוך עולמו שלו, אל עולם רחב יותר, ומעלה בתודעתו אמיתות הנוגעות לעולם רחב זה ולא רק למצוקתו שלו.

בבית ב נרגעת מצוקתו של המתפלל לאחר שהוא נותן את לבו לדרך שבה מנהיג ה' את בריותיו בכללן: הוא אינו שומר את עוונותיהם אלא סולח להם, כדי להרבות ביניהם את יראתו. ואם כך הדבר, ודאי נשמעה קריאתו של המתפלל ממעמקים אל ה', ויש לו תקוה 'לעמוד' ולא לשקוע באותם מעמקים.

בבית ד נרגעת המצוקה האישית בהצטרפות המתפלל אל כלל ישראל: הציפייה לדברו של ה' (בבית ג) שהושגה

להיאמר: שהוודאות שאותה הביע המתפלל בבית ד בכך שה' יענה לישראל אכן עתידה להתממש.

מבנה המזמור: הקבלת מחציותיו

עד עתה עמדנו על ההבחנה בין בתיו של מזמורנו, וביארנו כיצד נסובים כולם על אירוע (פנימי) אחד, וכיצד ממשיך כל בית את קודמיו. עתה נשאל האם מבנה המזמור השלם המעניק תוספת משמעות לעיונו במזמור עד כה?

בסעיף ג של עיונו עמדנו על ההבחנה בין שתי מחציותיו השוות באורכן של מזמורנו: במחצית הראשונה (בבתיים א-ב) פונה המתפלל אל ה' כנוכח, ואילו במחצית השנייה (בבתיים ג-ד) הוא מדבר עליו כנסתר. כמו כן, הסברנו לעיל שההבחנה שמבחינת המקרא בין שתי מחציותיה של יחידה ספרותית נועדה להפנות את המעיין לערוך הקבלה בין שתי המחציות הללו, הקבלה שתגלה תמונה שלמה של מבנה המזמור ושל רעיונו.

ומסביר הרב סמט ששתי המחציות של מזמורנו מקבילות זו לזו הקבלה ישרה, שבה בית א' מקביל לבית ג' ובית ב' מקביל לבית ד'.

בתיים א' ו-ג'

ההקבלה בין בית א לבית ג היא עניינית ביסודה: בשניהם מובעת תקוה נמרצת לקשר בין המתפלל לבין ה', ובשניהם תקוה זו נובעת מתוך מצוקה שבה נתון המתפלל. בבית א המצוקה מסומלת במטפורה "מִמַּעַמְקִים", ואילו בבית ג היא מובעת בדמוי לשומרי הלילה הממתינים בציפייה דרוכה לבואו של הבוקר.

אלא שסוג הקשר המקוה בין האדם לה' בכל אחד מן הבתים המקבילים הוא הפוך. בבית א כיוונו של הקשר הנחפץ הוא מלמטה למעלה. האדם הוא המשמיע את קולו ואת תחנוניו, ובקשתו הנמרצת היא שה' ישמע את קריאתו הנואשת ממעמקים. בבית ג מקווה המתפלל לקשר הפוך – משמים ארצה, מלמעלה למטה. האדם מייחל לדברו של ה' ולהופעתו בחשכת חיו, הופעה שתהא בבחינת זריחת השמש לשומרי הלילה המצפים לה בכליון עיניים.

קיימת אפוא התקדמות בין שני הבתים המקבילים: המתפלל המצפה לדברו של ה' (בבית ג) מניח שדברו שלו – קריאתו ממעמקים (בבית א) אכן נשמעה, ועתה הוא מקווה להיענותו של ה'.

שינוי והתקדמות אלו הושגו בזכות מה שנתן המתפלל אל לבו בבית ב: שה' סולח לברואיו ואינו שומר את עוונותיהם. ומעתה, לאחר שהתחזק בתחושתו שה' שמע את קריאתו הנואשת ממעמקים, הוא מצפה להיענותו ולדברו 'סלחתי'.

³ קיים כאן מעין פרדוקס: הפנייה אל ה' כנוכח מבטאת דווקא תחושת ריחוק והסתר פנים, ואילו במצב רגוע יותר הופך ה' להיות בבחינת נסתר. כך הדבר במזמור ל"ג ובמזמור ל"ז, וכך הדבר אף במזמורנו, שבו נרגעת בבית ג המצוקה ותחושת הריחוק של בית א. כך הדבר במזמורי תהילים, משום שכך הדבר בחווייתו של האדם.

לאחר ההבנה שקריאת המתפלל ודאי נשמעה (בבית ב), מלֹוה במועקה. ייחולם של ישראל אל ה', לעומת זאת, ודאי יזכה בהיענותו החיובית של ה' שהרי 'עמו החסד'. נמצא, שעל אף שבית ד מקביל לבית ב, הוא מבטא רמה גבוהה יותר של וודאות ביחס להיענות ה' למייחלים לו. העלייה מבית א לבית ג המקביל לו, מחייבת עלייה דומה גם מבית ב לבית ד המקביל לו: בית ב מביא את המתפלל לידי וודאות שה' אכן שמע את קריאתו הנואשת **מלמטה**; בית ד מביא אותו לידי וודאות שה' אכן יענה **מלמעלה** למייחלים לו, וישפיע עליהם חסד ופדות. בית ד מביא אפוא את המזמור לנקודת הגובה שלו, לתודעה החיובית ביותר שאליה מגיע המתפלל במזמור.

ואף על פי כן, אין המזמור מסתיים בתיאור היענותו של ה', אלא משאיר זאת כוודאות שמימושה טמון בחיק העתיד (כפי שמבטיח פסוק החתימה).

המזמור מבטא אפוא תהליך נפשי דרמטי ורב-שלבי של ציפייה לקשר דו-סטרי בין האדם החפץ להינצל מחטאיו, לבין ה' שעמו הסליחה ועמו החסד והפדות. קשר דו-סטרי זה אכן מתקיים בשלבים **בתודעתו** של המתפלל, כפי שמתואר במזמור, אך אינו בא לידי ביטוי במזמורו במציאות החיצונית.

9. ומסכם הרב סמט:

ניתוח מזמורנו כפי שנעשה בעיון זה, יש בו כדי ללמד עד כמה מתאים מזמור זה לחוויית יום הכיפורים ולתהליך הנפשי העובר על המתפלל ביום הכיפורים מראשיתו ועד לאחר תפילת הנעילה.

בראשיתו של היום ובעיקרו, עומד האדם כפוף ושביר מעמקי חטאיו, והוא מתחנן אל ה' שיאזין לקריאתו הנואשת.

תפילות היום מעודדות את המתפלל: ה' מחכה לתשובתו וודאי יסלח לחטאיו. "כי לא תחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכו וחיה".

אולם עם הגיע תפילת הנעילה, כשמתחזקת התחושה שתפילתנו אכן נשמעה במרום, משתררת בבית הכנסת ציפייה מתוחה: זו הציפייה לתשובת ה' "סלחתי כדברך". תשובה זו אינה נאמרת לנו במפורש, אך הוודאות בקיומה היא המלווה את תקיעת השופר בסיומו של יום, והיא המלווה אותנו לביתנו ששים ושמחים לקראת קיומן של מצוות חג הסוכות.